

НОВІТНІ ЗМІНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: НЕДОЛІКИ ТА ПЕРЕВАГИ

RECENT AMENDMENTS IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LAW: DISADVANTAGES AND BENEFITS

Коробка О.С.,
старший викладач кафедри правосуддя
Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена проблемам удосконалення кримінального процесуального законодавства, актуальним питанням забезпечення ефективності досудового розслідування. Проаналізовано недоліки та переваги новітніх змін до кримінального процесуального законодавства. Вказано на необдуманість останніх змін, що призвели до розбалансування правоохоронної системи в частині досудового слідства. Зазначається, що через технічний прогрес та розвиток суспільства неможливо врахувати усіх можливих змін в економічній, соціальній та інших сферах життя, проте зміни, які вносяться до кримінального процесуального законодавства, повинні бути системними та науково обґрунтованими.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, зміни до кримінального процесуального законодавства, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчий, повідомлення про підозру, строки слідства.

В статье анализируются проблемы совершенствования уголовного процессуального законодательства, актуальные вопросы обеспечения эффективности досудебного расследования. Проанализированы недостатки и преимущества новейших изменений в уголовном процессуальном законодательстве. Указано на необдуманность последних изменений, которые привели к разбалансировке правоохранительной системы в части досудебного следствия. Отмечается, что в силу технического прогресса и развития общества невозможно учесть все изменения в экономической, социальной и других сферах жизни, однако изменения, которые вносятся в уголовное процессуальное законодательство, должны быть системными и научно обоснованными.

Ключевые слова: уголовное процессуальное законодательство, изменения в уголовном процессуальном законодательстве, уголовное производство, досудебное расследование, следователь, сообщение о подозрении, сроки следствия.

The article is devoted to problems of perfection of criminal procedural legislation and to actual issues of ensuring the effectiveness of pre-trial investigation and improvement of court proceedings. The disadvantages and advantages of the latest changes in the criminal procedural legislation are analyzed. Recent changes to the Criminal Process Code have finally undermined the declared procedural independence of the investigator. These changes were further limited the dependent status of the investigator from the procedural chief and investigating judge. The investigator, as the central figure in the stage of pre-trial investigation, must be endowed with real autonomy, not declared. The possibility of appealing a person's allegations of suspicion in the Criminal Process Code in general can be regarded as a violation of the principle of competition in the criminal process. The liberalization of the Criminal Process Code norms is a significant advance in national legislation. However, for the reforming of the system of pre-trial investigation and the court from the punitive apparatus of the state in the adversarial process, we need the weight, moderation and mobility of the legislator. The unsustainable, unsystematic changes that have recently been made to the Criminal Process Code are capable of destroying the criminal procedural law of Ukraine, provoking the inaction of law enforcement agencies and the courts. It is pointed out that the recent changes that have led to the imbalance of the law-enforcement system in the part of pre-trial investigation have been rash. Criminal procedural law objectively needs improvement, as public relations are constantly changing, and the nature of crimes and behavior of criminals is changing. It is noted that due to technical progress and the development of society it is impossible to take into account all possible changes in the economic, social and other spheres of life, but the changes introduced into the criminal procedural legislation should be systematic and scientifically substantiated. Only well-balanced, systematic, scientifically-based norms can change the work of law enforcement agencies and the courts for the better, promote the implementation of European standards and values, and ensure the rights and freedoms of individuals for judicial protection and fair justice.

Key words: criminal procedural law, amendments to criminal procedural legislation, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigator, notification of suspicion, terms of investigation.

Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України повинно відповідати європейським стандартам, бути засобом захисту прав, свобод та законних інтересів особи. З моменту набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) була повернута увага науковців і практиків до значної кількості нормативних колізій та прогалин правової регламентації на кожній стадії кримінального судочинства [1, с. 22]. Внаслідок нейтралізації цих негативних явищ з'явилися численні поправки та поява нових норм.

Р. Кабрияк стверджував, що кодекси починають старіти одразу після їх прийняття [2, с. 182]. Проте невідповідність часу, відсутність регулювання, неточність та наявність суперечностей між нормами – це різні речі, саме останні достатньо представлені у КПК. Ю.П. Аленін зазначає, що у чинному КПК найбільших зауважень заслуговує процесуальна регламентація стадії досудового розслідування [1, с. 22].

У 2017 році КПК доповнено низкою нових положень, що стосуються строків розслідування, захисту прав суб'єктів господарювання, введення нових учасників кримінального провадження, обов'язковості фіксації за до-

помогою аудіо- та відеозаписувальних технічних засобів обшуку, залучення адвоката на будь-якій стадії обшуку тощо. Указані зміни викликали неабиякий суспільний резонанс. Провідні юристи та практики зазначили, що зміни до КПК, які набрали чинності з 15.03.2018 року, паралізують українську правоохоронну систему [3], призведуть до закриття кримінальних проваджень проти високопосадовців і вбивць, до руйнування слідства та обмеження прав громадян [4] тощо.

Проблемам правового регулювання кримінальних процесуальних відносин, подолання прогалин кримінального процесуального законодавства неодноразово присвячували свої роботи авторитетні вітчизняні процесуалісти. У своєму дослідженні І.В. Головиюк, Ю.П. Аленін «Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення», розглянувши повідомлення про підозру у контексті кримінально-процесуального рішення та процесуальної процедури, зробили висновок, що існують недоліки нормативної регламентації повідомлення про підозру, та систематизували проблеми застосування відповідних норм КПК [5, с. 161–169]. О.В. Капліною у роботі «Проблеми вдосконалення нормативного регулю-

вання проведення слідчих (розшукових) дій» проведено системний аналіз норм, що регламентують процесуальний порядок провадження слідчих (розшукових) дій, виявлено проблеми регулювання та розроблено науково-практичні рекомендації щодо законного застосування положень, що регламентують процесуальний порядок провадження слідчих (розшукових) дій, які викликають питання у практичних працівників [6]. У своїй роботі «Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України» В.М. Тертишник зазначає, що зміни до КПК мають сенс, якщо їх процедура є прозорою і публічною, детально регламентованою законом та настільки передбачуваною і контрольованою суспільством, щоб мати змогу зробити висновок щодо законності процедури здійснення, допустимості й достовірності отриманих доказів [7, с. 7–13]. З огляду на це констатуємо, що норми КПК потребують удосконалення, але зміни, що вносяться до нього, повинні бути логічними та продуманими, відповідати вимогам часу.

Тому мета статті – проаналізувати новітні зміни кримінального процесуального законодавства України, проаналізувати його на предмет відповідності загальним вимогам нормотворення та висвітлити його недоліки й переваги.

У кримінальному процесуальному праві аксіомою є те, що слідчий є процесуально самостійною фігурою, наділеною достатніми повноваженнями для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні, визначення напрямку слідства, вибору різноманітних процесуальних засобів для досягнення завдань кримінального провадження [8, с. 115].

Останні зміни до КПК остаточно звели нанівець декларовану процесуальну самостійність слідчого. Ці зміни ще більше обмежили і до цього залежний статус слідчого від процесуального керівника та слідчого судді. Особливого резонансу набули зміни до ст.ст.132, 184, 234, 242, 332 КПК. Вони призвели до того, що фактично через тиждень настав колапс у відпрацьованій роками процедурі проведення експертизи щодо встановлення причин смерті. Відділення судово-медичних експертиз були переповнені (зберігання тіла в морзі платне, а це додаткові витрати для родичів померлого), бо для проведення експертизи КПК зобов'язує слідчого або прокурора звертатися з клопотанням до слідчого судді. Призначення судової експертизи для встановлення причин смерті у кримінальному провадженні є обов'язковим. КПК не передбачає причин відмови у призначенні такої експертизи. Тоді логічно було би дозволити слідчому самостійно виносити такі процесуальні рішення.

Слідчий як центральна фігура стадії досудового розслідування повинен наділятися реальною самостійністю, а не задекларованою. У новітньому КПК повноваження слідчого виписані нечітко, з тенденцією до звуження. Більшість рішень слідчий повинен приймати, узгоджуючи їх з процесуальним керівником, за дозволом суду чи зі спрямуванням повідомлення про їх учинення, що заважає якості та ефективності розкриття та розслідування злочинів. Законодавство не встановлює персональної відповідальності прокурора за затягування кримінального провадження, непрофесійність. У слідчого немає ефективного механізму протистояння неправомірним діям процесуального керівника, оскільки відсутній реальний механізм оскарження його рішень.

Ще одним нововведенням до КПК є встановлення імперативної норми про обов'язковий порядок фіксування за допомогою аудіо- та відеозапису обшуку житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді (п. 10 ст. 236 КПК). Із зазначеного не випливає, про який саме порядок фіксації йдеться. У ході аудіо- та відеофіксації можна робити перерви чи мається на увазі безперервний процес. Тоді виникає логічне запитання, а якщо під

час обшуку з'являється необхідність замінити у відеореєстрі електронний носій інформації? Якщо блок живлення відеокамери на морозі не працює? Чи призводять такі дефекти відеофіксації до того, що сторона захисту, зловживаючи своїми процесуальними правами, буде безпідставно наполягати на визнанні доказу недопустимим?

КПК покладає обов'язок на слідчого обґрунтувати можливість отримати необхідні речі, документи, відомості у добровільному порядку від особи (п. 8 ч. 3 ст. 234). З цього випливає, що слідчий зобов'язаний попередньо запитати особу, в якій планується обшук, чи вона не планує добровільно передати речі. І як поведеться середньостатистичний українець у цій ситуації, коли йому надано час знищити дискредитуючий його предмет, що може стати наслідком закриття щодо нього досудового провадження?!

Передбачену в КПК можливість оскарження повідомлення особи про підозру взагалі можна розглядати як порушення принципу змагальності у кримінальному процесі.

Можливість оскарження повідомлення особи про підозру впливає на строки слідства, а оскільки воно починається з моменту вручення повідомлення про підозру, то постає питання про скасування запобіжного заходу тощо. Скасування повідомлення про підозру заплує слідство.

Сьогодні вручення повідомлення особі про підозру (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК) вважається моментом притягнення до кримінальної відповідальності. Такий підхід законодавця до факту вручення повідомлення про підозру видається неконструктивним. КПК надає цій процесуальній дії, яка від початку мала на меті повідомити підозрюваного про те, що під час розслідування конкретного злочину його розглядають як підозрюваного, невинуватого функцію. І тут вбачається головна помилка законодавця.

По-перше, встановлення відповідальності за безпідставне притягнення до кримінальної відповідальності змушує слідчих маніпулювати своїми процесуальними правами та обов'язками, відтягуючи цей момент в часі. По-друге, підозрюваний для уникнення статусу підозрюваного намагатиметься оскаржити повідомлення про підозру незалежно від його обґрунтованості. Підстав для цього у підозрюваного більше, ніж достатньо. Вручення повідомлення про підозру дозволяє слідчому у разі потреби застосувати, наприклад, такі запобіжні заходи щодо особи: особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт, тримання під вартою (ч. 1 ст. 176 КПК).

А підозрюваний з метою переховування від органів досудового розслідування, знищення, схову або спотворення речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, має законне право оскаржувати повідомлення особі про підозру. Отже, законодавець, встановивши право підозрюваного оскаржувати і не врегулювавши правових наслідків його скасування, створює правову колізію та порушує права саме підозрюваного, оскільки особа, яка має статус підозрюваного, є учасником кримінального провадження та може впливати на хід розслідування.

Загальні положення продовження строку досудового розслідування визначені ст. 294 КПК. З неї випливає, що продовжити строк досудового розслідування на три місяці може керівник місцевої прокуратури, заступник Генерального прокурора. Постає питання продовження строку досудового розслідування слідчим Головного управління Національної поліції в області, в якій процесуальне керівництво здійснює прокурор регіональної прокуратури. Чому це щодо продовження строків в його досудовому розслідуванні КПК не регламентував означеного порядку.

Потребує наукового диспуту й положення КПК, що стосуються статусу потерпілого (ст. 55). З моменту скоєння злочину та до визнання особи потерпілою зберігається невизначеність у правовому статусі постраждалої від злочину особи. Відповідні положення позбавляють постраждалого

можливості використовувати права, які складають процесуальний статус потерпілого, внаслідок цього порушуються його права на доступ до правосуддя та судовий захист.

В основу кримінального процесуального законодавства покладено спеціальний дозвільний тип регулювання, згідно з яким дозволено лише те, що прямо передбачено законом, що не дозволяє правоохоронним органам (особливо органам досудового слідства) самостійно приймати процесуальні рішення.

Позитивним аспектом цього є можливість проводити справедливе та об'єктивне кримінальне розслідування щодо суб'єктів кримінальних правовідносин, здійснювати суворий контроль за діями органів досудового розслідування та суду, забезпечувати права і свободи людини. Такий тип регулювання водночас призводить до неможливості самими учасниками кримінально-процесуальних відносин у разі недосконалості норм, наявності прогалин та колізій проявити ініціативність та самостійно їх усунути, як це передбачено приватноправовими нормами.

Лібералізація норм КПК є суттєвим прогресом національного законодавства. Однак для переформатування системи досудового слідства та суду з карального апарату держави в змагальний процес потрібні виваженість, поміркованість та мобільність законодавця. Це вимагає наукової обґрунтованості, узгодженості, якості нормативно-правових актів, наявності гарантій та механізмів реалізації відповідних нормативних положень. На законодавця покладається обов'язок приймати виважені, обґрунтовані, продумані зміни до кримінального процесуального законодавства.

Необдумані, безсистемні зміни, що останнім часом вносяться до КПК, здатні зруйнувати кримінальну про-

цесуальну галузь права в Україні, спровокувати бездіяльність правоохоронних органів та суду. Прикладом цього є проект закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення деяких положень» від 22.03.2018 р. № 2367-VIII. Зазначеним актом законодавець змушений був виправляти недоліки в змінах до ч. 2 ст. 132 КПК, які були внесені Законом від 03.10.2017 р.

Але помилково стверджувати, що всі зміни, які вносяться до КПК, є необґрунтованими та безпідставними. Кримінальне процесуальне законодавство об'єктивно потребує вдосконалення, оскільки суспільні відносини постійно видозмінюються, змінюється й характер злочинів та поведінка злочинців.

Позитивно були сприйняті зміни до ст. 236 КПК України, які передбачають право особи, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, користуватися правовою допомогою адвоката на будь-якій стадії його проведення.

Частина 2 ст. 168 КПК України доповнено положеннями, які забороняють органу досудового розслідування тимчасово вилучати електронні інформаційні системи або їх частини, мобільні термінали систем зв'язку. Це сприятиме захисту учасників кримінального провадження.

Лише виважені, системні, науково обґрунтовані норми здатні змінити діяльність правоохоронних органів і суду на краще, сприяти впровадженню європейських стандартів та цінностей та забезпечити права і свободи осіб на судовий захист та справедливе правосуддя. Безперечно, КПК відіграє важливу роль і суперечливі положення його змісту можуть спричинити негативні наслідки, що здатні породити порушення прав осіб на захист від злочинів та уникнення відповідальності особами, що їх вчинили.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кабріяк Р. Кодифікації / пер. с фр. Л.В. Головки. М.: Статут, 2007. 476 с.
2. Аленін Ю.П. Напрями удосконалення законодавства з метою підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., приуроченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна (Одеса, 21 квітня 2017 р.) / за ред. Г.О. Ульянової, І.В. Гловюк. Одеса: Юридична література, 2017. С. 22–26.
3. Аленін Ю.П., Гловюк І.В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 161–169.
4. Капліна О.В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 40–48.
5. Тертишник В.М. Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України. Правова позиція. 2016. № 1. С. 7–13.
6. Перші про головне. Коментарі // Web-сторінка телеканалу Zik. URL: https://zik.ua/news/2018/03/05/zminy_do_kpk_paralizuyut_pravoohoronnu_systemu_ta_pohovayut_spravu_maydanu_1278955 (дата звернення: 14.04.2018).
7. Луценко: зміни до КПК не вплинуть на розслідування катастрофи МН17. URL: <https://www.unian.ua/politics/2292006-lutsenko-zmini-do-kpk-ne-vplinut-na-rozsliduvannya-katastrofi-mn17.html> (дата звернення: 15.04.2018).
8. Волошина В.К. Процесуальна самостійність слідчого як засада кримінального провадження. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., приуроченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна (Одеса, 21 квітня 2017 р.) / за ред. Г.О. Ульянової, І.В. Гловюк. Одеса: Юридична література, 2017. С. 115–117.